

Catharsisul (care, la origini, presupunea purificarea sufletului prin muzică) reprezentării unor stări și situații auctoriale într-un personaj se întâlnește cu acel catharsis al identificării cu personajul de către cititor. Această sincronizare produce o stare de bine pe care o trăiește lectorul. Or, dimensiunea cathartică a artei și a ființei artistice, în pofida diferitor crize moderne ale conceptului, presupune o capacitate umană de compasiune și empatie la nivel de specie umană, o facultate de reflexie asupra sinelui și a celorlalți, ceea ce ne diferențiază de animalic.

Referințe bibliografice

1. BARTHES, Roland. *Plăcerea textului. Roland Barthes despre Roland Barthes. Lecția*. Chișinău: Cartier, 2006. ISBN 978-9975-794-008.
2. GROEBEN, Norbert. *Psihologia literaturii*. București: Univers, 1978.
3. JAUSS, Hans Robert. *Experiență estetică și hermeneutică literară*. București: Univers, 1983.
4. LIICEANU, Gabriel. *Tragicul. O fenomenologie a limitei și depășirii*. București: Univers, 1975.
5. RICHARD, Jean-Pierre. *Literatură și senzație*. București: Univers, 1980.
6. TISSERON, Serge. *Reziliența*. București: Spandugino, 2020. ISBN 978-60-689-44-166.

CĂUTAREA „SENSUS COMUNIS” PRIN DIALOGUL INTRECULTURAL ȘI INTERRELIGIOS

Prof. univ. dr. hab. Elena PRUS

Rezumat: Prin prisma științei, teologia este tratată drept ceea ce este: o necesitate fundamentală de cunoaștere, o forță pozitivă, un element major și constant al dinamicii naționale și mondiale.

Propunându-și să depășească gândirea analitică și cea conceptuală, filozofii contemporani propun concluzii de ordin filosofico-(inter)cultural despre înțelegerea între culturi și religii care poate oferi un drum spre pace într-o lume în confruntare. Interculturalitatea este indispensabilă pentru a nu cădea într-o viziune monolitică, care ar putea duce la fanatism și la impunerea unei culturi ca model unic al societății umane.

Pornind de la ideea că societatea de azi a ajuns la un anumit tip de toleranță culturală, pluralismul religios este totuși mai dificil de acceptat, deoarece ține de identitatea noastră personală și profundă. Cum sufletul oricărei culturi este religia, filozofii și teosofii (R. Panikkar, F. Julien ș.a.)

demonstrează că dialogul intercultural duce, în mod firesc, la un dialog interreligios. Este evident faptul că nu poate exista comunicare interculturală în absența unei etici generale bazate pe valori autentice și profunde, care depind, în general, de sistemele religioase – acestea fiind cele mai durabile realități umane. Misiunea interculturalității este de a ne aminti despre rolul esențial al religiilor. Dialogul între culturi, civilizații și religii se impune ca un semn al timpurilor noastre, iar dialogul intercultural și interreligios – ca un important imperativ istoric și cultural pentru supraviețuirea umanității și un simbol al transformării a ceea ce știm în ceea ce credem.

Cuvinte-cheie: societate pluriculturală, diversitate culturală, filozofia interculturalității, dialogul de culturi, dialog interreligios.

Sfârșitul secolului trecut, ca și începutul secolului al XXI-lea, sunt diferit calificate ca „era disperării” sau „era speranței”. De la Malraux, care proclama că secolul al XXI-lea va fi spiritual, religios sau nu va fi deloc, până în zilele noastre, ideea de „întoarcere a religiosului” a devenit un loc comun. Și dacă asemenea poziții erau acum câțiva ani calificate ca intuiție fulgurantă, dar neoperantă [Simion, p. 19], acum ele își impun evidența și sunt reevaluate. Simțim cum timpul se comprimă: totul trebuie reînceput sau totul va exploda. Dar formula este inexactă, stipulează filozoful francez Jacques Demorgon, deoarece religiosul nu a plecat pentru a se întoarce acum, religiosul rezistă și este mereu prezent [p. VIII, 333].

Astfel, religiile ocupă iarăși o parte substanțială a dezbaterilor publice, în timp ce filozofia religiei se confruntă cu critici radicale. Câmpul filozofic din ultimele decenii generează, în continuare, diverse sisteme/dia-sisteme și teorii complexe de coabitare a culturilor și religiilor. **Diversitatea culturală**, ca sursă de exploatat, pare a fi o idee relativ nouă în Europa, drept urmare a faptului că europenii au rămas mult timp închiși în monocultura lor. Supremația occidentală se afirmă prin concepte europene care se impuneau ca universale, schemele și modulele lor nerezistând în timp la această pretenție.

Datorită mai multor studii și cercetări a devenit clar că nu există *ur-cultură* (cultură fundamentală unitară și originară), nici metalimbaje (idiom comun pentru întreaga umanitate). Refuzând astăzi închiderea reduționistă în identitate sau apartenență comunitară, filozofii pun mai riguroso condițiile unui dialog, în general, și a unui dialog care a fost numit intercultural, în particular. Cultura dialogului a devenit astăzi o marcă a Europei. *Dialogul* a substituit treptat noțiunea astăzi banalizată de *comunicare*, insistându-se pe puterea de asimilare, de transformare și de deschidere

a dialogului de culturi (plural devenit astăzi obligatoriu), bazat pe deschidere și cunoașterea Celuilalt. Acest Celălalt, în mine sau în afara mea, condiționează mișcarea și progresul vieții mele individuale și colective, generând condiții noi pentru auto-reflectare.

Avem nevoie de Celălalt pentru a ne cunoaște. Pentru a defibra conceptul european, filozoful francez François Julien operează o analogie cu China, pentru a constata că nu există o corespondență de principiu între aceste culturi care s-au format și afirmat separat. La fel cum filozoful-teolog spaniol Raimon Panikkar se referea

---

Cultura dialogului a devenit astăzi o marcă a Europei. *Dialogul* a substituit treptat noțiunea astăzi banalizată de *comunicare*, insistându-se pe puterea de asimilare, de transformare și de deschidere a dialogului de culturi (plural devenit astăzi obligatoriu), bazat pe deschidere și cunoașterea Celuilalt. Acest Celălalt, în mine sau în afara mea, condiționează mișcarea și progresul vieții mele individuale și colective, generând condiții noi pentru auto-reflectare.

---

prin comparație la India, apropierea dintre culturi se vor face prin transformări și traducere (singura etică posibilă a lumii globale, care conține exigența de universalitate, de natură translingvistică, promovând generalitatea conceptului, în opinia lui F. Julien), care recurg la decategorizare, ca apoi să se facă operația de recategorizare, deoarece categoriile acestor culturi sunt diferite de cele europene. Concluzia la care ajunge F. Julien este că doar prin sensul comun, care vizează universalitatea, culturile se vor înțelege în vederea comunicării. Pentru o bună înțelegere, fiecare cultură trebuie să facă

inteligibile valorile sale în limba Celuilalt. Iar aceste valori nu se negociază, între ele nu există compromisuri, ele trebuie înțelese.

O altă concluzie centrală a lui François Julien este faptul că pluralul este consubstanțial culturii. În dezvoltarea lor istorică, comunitățile sociale nu pot trăi izolat, ele au intrat în relații de natură diversă, influențându-se reciproc pe planuri multiple ale vieții sociale. Societatea pluriculturală este produsul unei evoluții istorice, al afirmării individului și al fragmentării culturale a societăților noastre. Termenul „societate pluriculturală” (noțiune mai dinamică, referindu-se la identități multiple, în mișcare, în relație unele cu altele, non exclusive) este preferabil celui de „societate multiculturală” (făcând apel doar la juxtapunerea comunităților, în care o cultură ar fi superioară celorlalte).

Cum arată în studiul său fundamental *Pluralisme et Interculturalité* (2012) Raimon Panikkar, adevărul unei tradiții

interferează cu cel al altei, dialogul fiind unica cale de supraviețuire; interculturalitatea și pluralismul reprezintă fundamentul unei înțelegeri universale. Cum sufletul oricărei culturi este religia, R. Pannikar demonstrează că dialogul intercultural duce la un dialog interreligios¹. Pentru el, pluralismul este mai mult o atitudine umană deschisă (depășind astfel solipsismul), referindu-se la o chestiune practică a coexistenței umane, decât un sistem teoretic². Filozoful precizează că *pluralismul* depășește recunoașterea diferențelor (*pluralitate*)³ și a varietăților (*plurifomitate*), fiind legat de diversitatea radicală [p. 15]. Chiar dacă *diferențele* sunt înțelese ca veritabile fundamente ale libertății, pericolul ține de faptul că diversitatea, dusă la limită, ar putea rupe unitatea [p. 41]. Pornind de la ideea că societatea de astăzi ar fi ajuns la un anumit tip de **toleranță culturală**, pluralismul religios este totuși mai dificil de acceptat, deoarece el ține de identitatea noastră personală profundă și durabilă. Pluralismul acceptă aspectele inconciliabile ale religiilor, fără a ignora aspectele lor comune. Însă comunicarea interculturală nu poate fi un demers strict tehnic, explicarea alterității trebuie fundamentată pe baze etice. „Este evident faptul că nu poate exista comunicare interculturală în absența unei etici generale bazate pe valori autentice și profunde, care depind în general de **sistemele religioase – acestea fiind cele mai durabile realități umane**” [idem]⁴.

Filozofia interculturalității ține de opiniile de fond și de dogmele culturii respective. Delimitând **frontierele orizontale ale fiecărei culturi** (determinate de culturile altora) de **frontierele**

¹ „Puisque l'âme de chaque culture est la religion, le dialogue interculturel débouche, en dernier ressort, sur un dialogue interreligieux” (Raimon Panikkar, *Pluralisme et Interculturalité*. Paris: Les Éditions du Cerf, 2012, p. 333).

² „En bref, j'entends par pluralisme cette *attitude fondamentale de l'humain* qui, de manière critique, est conscient tant de l'irréductibilité de fait (et donc de l'incompatibilité) des divers systèmes qui tentent de rendre la réalité, que de la non-nécessité de la tentative de réduire la réalité à un centre unique de compréhensibilité, non-nécessité qui rend superflue toute décision *absolue* en faveur d'un système particulier à validité universelle – ou même en faveur d'un Etre suprême” (Raimon Panikkar, op. cit., p. 83).

³ „Le pluralisme n'est pas la pluralité: le pluralisme suggère que la réalité n'est ni une ni multiple” (Raimon Panikkar, op. cit., p. 78).

⁴ „Având în vedere faptul că cultura contemporană occidentală se caracterizează printr-un grad puternic de laicizare, în timp ce alte culturi – precum cele islamice sau cele est-europene – păstrează un loc important religiei, este evident faptul că o comunicare de substanță între cultura occidentală și aceste culturi nu poate avea loc în cadrul instituțional al religiei sau al laicismului, ea presupunând însă în același timp asumarea acestor diferențe” (Silvia Popescu. *Comunicarea interculturală. Paradigmă pentru managementul diversității*. Iași: Institutul European, 2013, p. 73).

verticale (care țin de condiția umană însăși), R. Panikkar constată [pp. 329-330] că atunci când dialogul intercultural exclude frontiera verticală a fiecărei culturi, vine un mare risc al unui duel

---

Pentru ca o cultură a războiului să se transforme într-o cultură a păcii, schimbarea trebuie să atingă domeniul *mythosului* și nu doar pe cel al *logosului*, ceea ce înseamnă că trebuie să schimbăm miturile și viziunea noastră asupra realității și nu doar să ne reformăm ideile. În aceasta constă, conchide R. Panikkar [p. 386], provocarea filozofiei interculturale pentru mileniul nostru. Rămâne ca mitul păcii să devină mai universal, fascinant și convingător decât cel al războiului.

---

orizontal, nelăsând altă soluție decât învingerea celui alt. Iar când dialogul se întrerupe, suntem în război. Este ceea ce se întâmplă când religiile devin simple ideologii – cum ar fi tensiunile seculare dintre hinduism și jainism sau cele dintre Occident și islam în lumea contemporană. Frontierele verticale ale fiecărei culturi sunt limitate de credințele fundamentale ale fiecărei culturi. De aceea orice dialog are, mai mult sau mai puțin conștient, un aspect religios.

Deoarece „fiecare cultură trăiește în mitul său”, pentru transformarea culturii războiului în cultură a păcii (care ține de ordinea *mythosului* și nu de cea a *logosului*), transformarea trebuie să

țină de domeniul *mythosului* (care are rădăcini mai profunde și mai subtile) și nu doar de cel al *logosului*, ceea ce înseamnă că trebuie schimbate miturile și viziunea noastră asupra realității și nu doar reformate ideile noastre. Iar fără contribuția interculturalității este practic imposibil de a ieși din acest mit. Interculturalitatea ne face sceptici față de posibilitatea unui consens, un fel de „contract social”, iar acest consens nu este posibil decât în interiorul unui mit, al cărui vehicul este simbolul, iar sursă și putere este credința. În aceasta constă, conchide R. Panikkar [p. 386], provocarea filozofiei interculturale pentru mileniul nostru. Rămâne ca mitul păcii să devină mai universal, fascinant și convingător decât cel al războiului.

Problema menținerii păcii nu este una nouă, fiind un factor cvasiconstant în istorie. Până în secolul al XII-lea, Europa a trăit în frica constantă a islamului, riposta cărui fapt au constituit-o numeroasele Cruciade în numele apărării creștinătății. Dar unele voci au ales o altă cale – este vorba de Raymond Lulle, Pico della Mirandola, Erasm din Rotterdam, Juan Luis Vives și alții, care nu au susținut violența și războiul, propunând un veritabil ecumenism: dialog și înțelegere. Chiar dacă nu au fost populari, fiind considerați idealişti, ei au oferit o soluție modernă de cu totul alt

ordin. Cum sugestiv punctează Raimon Panikkar, istoria oricărei religii este mai mult aventura ereziilor, decât evoluția ortodoxiei sale [p. 53].

Individualismul care prevalează în Occident face dificilă înțelegerea memoriei istorice și ne face să uităm că deseori cruciadele, sclavagismul, războaiele coloniale, dar și cele mai recente rămân înscrise printre arhetipurile popoarelor altor culturi și mai ales a celor învinși. În aceste condiții, cum adevărul unei tradiții se ciocnește de adevărul alteia, filozoful nu întrevede altă soluție decât invitația la dialog, care reprezintă unica cale de supraviețuire [Panikkar, p. 13, 391].

Problema păcii, una dintre cele mai stringente ale secolului nostru, s-a adeverit a fi una dintre cele mai dificile și complexe. Iar bunele intenții nu mai sunt argumente suficiente, atâta timp cât, în numele lor, s-au declanșat războaie sângeroase, zise „războaie juste”. Cum arată filozoful Raimon Panikkar, pacea mai cere înțelegerea Celuilalt, ceea ce nu este posibil fără transcenderea propriului punct de vedere, a libertății constitutive a inter-independenței, adică fără interculturalitate. **Interculturalitatea este indispensabilă pentru a nu cădea într-o viziune monolitică, care ar putea duce la fanatism și la impunerea unei culturi ca model al societății umane** [pp. 25-27]. Urmează o concluzie importantă, la înălțimea subiectului, despre respectul demnității umane care pretinde respectul cultural: „există invariante umane, dar nu există universal cultural”. Comparând diferite religii, Napoleon Dabu conchide că necunoașterea religiilor în profunzime și în detalii „a dus la instaurarea unei forme de adorare extrem de simplistă a lui Dumnezeu” [p. 48], ceea ce duce și la un fanatism periculos.

Problema fundamentală a filozofiei interculturale, cum susține R. Panikkar [pp. 350-351], vine din necesitatea de a găsi, de comun acord, fundamentele unui dialog, învățând limbajul intercultural care este limbajul celuilalt. Iar a vorbi o altă limbă nu înseamnă a traduce din limba dată, ci a vorbi și deci a gândi în această limbă. Vom evoca în acest sens experiența marelui pacificator Mahatma Gandhi, care, după practicarea și încurajarea pe parcursul a treizeci de ani a non-violenței celor marginalizați, a început a vorbi și despre non-violența celor puternici. În 1945, după bombardamentele atomice, cineva l-a întrebat pe Gandhi cum vede el viitorul omeniri. Răspunsul lui Gandhi a fost: „Înainte, noi am avut alegerea între violență și non-violență; astăzi singura alegere este între

non-violență și non-existență”. A uza violența contra violenței nu servește decât la redublarea efectului negativ. Concluzia, de ordin filozofico-(inter)cultural este că doar o înțelegere între culturi și o schimbare a scării de valori poate oferi un drum spre pace, cum a conchis R. Panikkar [p. 388, 390] după evenimentele din 11 septembrie 2001. Umanitatea a pierdut numeroase ocazii de a efectua o *metanoia*, o schimbare nu doar de mentalitate, dar și de viață. Practica demonstrează însă că lumea politică nu a învățat prea mult și rămâne în logica sa de dominație monoculturală, urmând mitul theologoumenon-ului propriu monoteismului, conform căruia Dumnezeu este judecătorul suprem, iar funcția judecătorului este și cea de a condamna, presupunând că a condamna are o valoare salvatoare. Importante studii contemporane se îndepărtează însă de această componentă sadică a teoriei mântuirii creștine. Religia este o cale spre pace, iar pacea ține de ordinul profund al mitului și nu al logosului, punctează autorul [ibidem, pp. 425-430].

În cazul culturilor care nu prezintă contiguități culturale evidente, construcția stabilității va pleca de la dialogul intercultural și interreligios, care reprezintă instrumentarul cunoașterii reciproce. Precizarea care urmează este de o mare relevanță: „pentru ca dialogul intercultural să fie posibil, e necesar ca între diversele culturi să existe puncte comune” [Popescu, p. 75]. Însă cercetările și studiile actuale conduc spre o constatare fundamentală cu privire la comunicarea interculturală, punând în evidență vulnerabilitatea față de aspectele socio-politice, în special față de antagonisme (dialog intercultural / confruntarea ignoranțelor, ordine/dezordine, armonie/haos ș.a.).

La fel ca mișcările politice radicale (islamismul și nu islamul este, înainte de toate, o ideologie politică⁵; repolitizarea ortodoxiei), extremiștii de tip religios au sancționat polarizarea globală și socială, având drept consecință criza economică și politică, care sunt manifestări ale unei **crize metafizice radicale**: „singura barieră în fața războiului, a unuia care ar face din întreaga lume o **Sirie, este umanismul**” [Suciu, p. 218].

Mai mulți autori care s-au expus la acest capitol constată că drumul spre pace nu este ușor, el este revoluționar și subversiv,

⁵ „În lectura filologilor, Islamul e, bineînțeles o religie a păcii, dar religia e ceea ce fac oamenii dine ea. În cazul terorismului islamic, pentru că trăiește ideologic din prelucrarea unei religii afine” (Traian Ungureanu. *Războiul timpurilor. Declin Occidental și asediu islamic*. București: Humanitas, 2006, p. 55).

necesită dispariția nedreptății și egoismului. **Istoria demonstrează că atunci când religiile încetează să fie revoluționare, subliniază R. Pannikar, ele degenerază și nu își mai împlinesc misiunea.** Lumea modernă este o lume culturală constituită dintr-un conglomerat de concepte, dar conceptele, cum bine cunoaștem, tind spre univocitate și nu sunt flexibile [ibidem, p. 82]. În această ordine de idei, Jacques Demorgon precizează că noi vedem religiile ca pe niște date prestabilite la origine și aproape fixe, în timp ce ele au, de fapt, un capital întreg de evoluție în așteptare [p. 331]. De altfel, consideră filozoful român Andrei Marga, într-o modernitate care a acumulat suficientă experiență despre pluralismul viziunilor de lume, nici discursul religios nu poate atinge înălțimile sale dacă rămâne închis în sine [p. 157]. În acest sens, „Umanismul, Reforma religioasă, Iluminismul și valorile reprezentate de *Declarația Drepturilor Omului și ale Cetățeanului* s-au desfășurat în spațiul cultural vest-european și au influențat prin difuziune și alte spații ale umanității care au aderat la ideile acestora”, conducând „la emanciparea ființei umane de toate limitările pe care religia, indiferent de natura sa, le aduce în acțiunea de zi de zi a acesteia” [Drăgulin, p. 152]. Răzvan Theodorescu vorbește, în acest context, despre „trăsături ale ortodoxiei care ar putea să o facă, în același timp, profund contemporană și un reper în Europa națiunilor, a pluralismului și a democrației” [pp. 15-16].

La polul opus, lumea islamică, care trăiește într-un timp diferit de cel al Occidentului (simultan, dar fără a fi contemporan) „a ratat de mult – atunci când a întârziat reforma religioasă și emanciparea socială – orice șansă de supraviețuire integrală”, nota T. Ungureanu [p. 9]. Pe de altă parte, sunt cunoscute, de exemplu, teoriile lui John Esposito despre posibila declanșare a unei Reforme în Islam sau teoriile lui A. Bidar despre un „islam pentru timpul nostru”.

Concluzia care se impune este că religiile ar trebui să vizeze mai mult transformarea omului decât rezolvarea problemelor interne. Altă dată, filozofia occidentală era preocupată de salvarea omului, ea o implica în stilul de viață, la fel ca în filozofia orientală. Astăzi, filozofia și religia tind să devină mai mult sisteme de credințe, decât o ortopraxie vitală. Iar misiunea interculturalității este de a ne aminti despre rolul esențial al religiilor. Și tocmai în acest sens putem vorbi despre **funcția revoluționară a religiilor**. Calea spre pace este un drum spre dreptate, iar dreptatea trebuie să fie vigilență,

pentru a nu duce spre exploatarea celor slabi. În aceasta constă revoluția, conchide R. Panikkar, și acesta este sensul apărării celor săraci. În acest sens, islamismul, cum arată Hamadi Redissi, este o religie care nu s-a banalizat deoarece însoțește rezistența popoarelor abandonate de modernitate.

Ca răspuns faimosului postulat de cooperare culturală mondială, a venit ipoteza provocatoare a lui Samuel P. Huntington, conform căreia șocurile periculoase se nasc din interacțiunea dintre aroganța occidentală, intoleranța islamică și afirmarea chineză. Evenimentele ce au urmat i-au dat dreptate lui Huntington, pentru care identitatea culturală este fondată pe diferență și, în consecință, este o sursă ineluctabilă de antagonisme. Decât de a face din apartenențele culturale argumente identitare, cu riscuri de repliere comunitariste care le sunt asociate, François Julien preferă să le considere ca posibilități deschise și inventive, fecunditatea cărora o putem exploata și între care putem liber circula. Aprofundând acest gând, filozoful se va întreba de ce creștinismul trebuie considerat ca și caracteristică esențială a Europei, și nu raționalismul sau ateismul? Sau de ce Europa (descendentă din Platon și Epicur) nu ar recunoaște ambele Europe – cea creștină și cea atee, or tocmai tensiunea dintre ele face continentul.

Pe fondul unei situații internaționale tensionate, conflictele înghețate („dormante”, latente), cele etnice și religioase „se încălzesc la foc mic” nu doar în zonele cunoscute pentru potențialul lor conflictual ridicat – Orientul Mijlociu, Orientul Apropiat, Caucazul, Asia Centrală, spațiul ex-sovietic, spațiul ex-Iugoslav, Asia de Sud-est, Africa de Nord și subsahariană – ci și în „pașnica” și „stabilă” Europă.

Abordând conștiința creștină a Europei, se ajunge la o altă deosebire fundamentală între cele două jumătăți de continent: aceea confesională care se stabilește între Est și West. Mai mult decât oricând, orice dezbatere privitoare la construcția europeană trebuie să plece de la acest punct crucial: „Este din ce în ce mai evident că, **în conflictele majore, rațiunile etnice și cele religioase devin determinante.** (...) majoritatea învățaților deosebesc civilizațiile prin istorii, prin graiuri și, mai ales, prin religii” [Theodorescu, p. 15]. În această ordie de idei, Sud-Estul european poate fi considerat drept o autentică „Europă în miniatură”, ținând seama de faptul că este singura zonă a continentului unde se regăsesc toate religiile și toate confesiunile acestuia – sau posibilele și necesarele

punți între ortodoxie și Islam (care au, din punct de vedere teologic, multe puncte comune. „Se poate spune, așadar, că, în pofida atâtor opinii politice curente și superficiale, „clauza religioasă” **trebuie să-și păstreze greutatea specifică în procesul integrării europene**” [ibidem, p. 16, 17].

În contextul complicat actual, dialogul între culturi, civilizații și religii se impune ca un semn al timpurilor noastre, iar dialogul intercultural și interreligios – ca un important imperativ istoric și cultural pentru supraviețuirea umanității noastre, ca respect a formelor diverse, diferite, chiar contradictorii.

În contextul complicat actual, dialogul între culturi, civilizații și religii se impune ca un semn al timpurilor noastre, iar dialogul intercultural și interreligios – ca un important imperativ istoric și cultural pentru supraviețuirea umanității noastre, ca respect a formelor diverse, diferite, chiar contradictorii.

Vom conchide astfel, că, prin prisma științei, teologia este tratată drept ceea ce este: o necesitate fundamentală de recunoaștere, o forță pozitivă, un element major și constant al dinamicii naționale și mondiale.

Referințe bibliografice

1. BOUGNOUX, Daniel. Valser avec François Jullien, II: Qu'il faut de l'autre pour vivre et pour penser [online] [citât 03.02.2023]. Disponibil: <http://media.blogs.la-croix.com/valser-avec-francois-jullien-ii-quil-faut-de-lautre-pour-vivre-et-pour-penser/2013/08/22/#>.
2. DABU, Napoleon. Hasidismul. Între peisajul panoramic și cauzele interreligioase. In: *Idei în Dialog*. 2005, nr. 9 (12), pp. 48-49.
3. DEMORGON, Jacques. *L'homme antagoniste*. Paris: Ed. Economica, 2016.
4. DRĂGULIN, Sabin. Dilemele Occidentului și fenomenul migrației internaționale. In: Sorin BOCANCEA. *Marșul asupra Europei. Noile dimensiuni ale migrației*. Iași: Adenium, 2016, pp. 151-159.
5. JULIEN, François. *De l'universel, de l'uniforme, du commun et du dialogue entre les cultures*. Paris: Fayard, 2009.
6. MARGA, Andrei. *La sortie du relativisme*. Cluj-Napoca: Limes, 2006.
7. PANIKKAR, Raimon. *Pluralisme et Interculturalité*. Paris: Les Éditions du Cerf, 2012.
8. POPESCU, Silvia. *Comunicarea interculturală. Paradigmă pentru managementul diversității*. Iași: Institutul European, 2013.
9. REDISSI, Hamadi. *L'exception islamique*. Paris: Seuil, 2004.

10. SUCIU, Arhtur. Umanismul și speranța omului occidental. In: Sorin BOCANCEA. *Marșul asupra Europei. Noile dimensiuni ale migrației*. Iași: Adenium, 2016, pp. 212-218.
11. THEODORESCU, Răzvan. *Specificul politic și cultural al Europei de Sud-Est*. București: Editura Fundației România de Mâine, 2004.
12. UNGUREANU, Traian. *Războiul timpurilor. Declin Occidental și asediu islamic*. București: Humanitas, 2006.